



Бібліотеки України



ПУБЛІЧНІ БІБЛІОТЕКИ У ВОЄННОМУ 2024 РОЦІ

Валентина Здановська,
головна бібліотекарка
Національної бібліотеки України
імені Ярослава Мудрого



Наша країна вже четвертий рік поспіль проходить випробування широкомасштабною війною, відчайдушно бореться за власну державність і територію, люд-

ські життя, національну ідентичність. Війна піддала високим ризикам усі сфери життя, усі соціальні інститути, зокрема й бібліотеки.

З перших днів вторгнення росій-





ських військ на нашу територію публічним бібліотекам (ПБ) Донеччини, Запоріжжя, Київщини, Луганщини, Миколаївщини, Сумщини, Харківщини, Херсонщини та Чернігівщини довелося сповна відчувати на собі нищівний вплив війни. Багато ПБ одразу потрапили під тимчасову окупацію, ставши безпосередніми об'єктами і свідками насильницького захоплення майна, знищення бібліотечних фондів, паплюження ворогом наших державних символів і старожитностей тощо. Численні факти цього сумного досвіду відображені на сторінках фахових періодичних видань та в задокументованих свідченнях очевидців злочинів російських воєнків.

3 травня 2022 р. з метою оперативного отримання інформації щодо впливу воєнних дій на сільські, селищні, міські, обласні бібліотеки Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого розпочала дослідження «Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії». Із результатами 11 етапів цієї роботи можна ознайомитись у блозі «Публічні бібліотеки територіальної громади».

Згідно з результатами цього дослідження впродовж трьох років широкомасштабного вторгнення мережа ПБ скоротилася на 17,7%. Наразі в Україні обслуговують користувачів 11 802 заклади з 14 351, що фактично функціонували до початку війни.

Упродовж 2022–2024 рр. від артилерійських, ракетних і дронів атак повністю зруйновано 194 бібліотечні будівлі або приміщення, де розташовувалися ПБ. Здебільшого це заклади східних і південних областей, зокрема: Донеччини (61), Харківщини (53), Херсонщини (25), Миколаївщини (16), Запоріжжя (15), Сумщини (8), Луганщини та Чернігівщини (по 5), Київщини (4), Житомирщини та Дніпропетровщини (по 1).

420 ПБ частково зруйновані/пошкоджені й досі потребують капітального ремонту. Ще 467 книгозбірень зазнали незначних пошкоджень. На жаль, останнім часом все частіше бібліотеки, що пошкоджені раніше, стають жертвами

повторних ударів, через що з категорії «частково пошкоджені» переходять до категорії «повністю зруйновані».

Динаміка руйнувань і пошкоджень ПБ свідчить про те, що з перших місяців широкомасштабного вторгнення кількість бібліотек, котрі були зруйновані і не підлягають відновленню, збільшилась у 4 рази; тих, що були частково зруйновані й потребують капремонту, – вдвічі; а тих, що зазнали незначних пошкоджень, збільшилась у 1,7 раза.

Одночасно з незворотнім руйнуванням або пошкодженням приміщень ПБ зазнають збитків матеріально-технічних засобів (меблів, комп'ютерів, ноутбуків, планшетів, сканерів, електронних книжок, копіювально-розмножувальної техніки, проєкторів тощо). Така ситуація не може не засмучувати, адже й меблі, й цифрове обладнання, як то кажуть, не падали бібліотекарям з неба. Вони докладали чимало зусиль і коштів для перетворення своїх бібліотек у сучасні та багатофункціональні простори, брали участь у різноманітних програмах та конкурсах, вигравали гранти на оснащення сучасною мультимедійною технікою тощо.

Загалом за час широкомасштабного вторгнення часткових втрат зазнали 355 ПБ, а всіх матеріально-технічних засобів були позбавлені 553 ПБ, зокрема на Луганщині (290), Донеччині (97), Харківщині (91), Херсонщині (28), Запоріжжі (17), Миколаївщині (15), Сумщині (6), Чернігівщині (5), Київщині (2), Дніпропетровщині та Житомирщині (по 1 ПБ). Зрозуміло, що обсяги заподіяної шкоди й фінансових витрат на відновлення можливо визначити лише після закінчення воєнних дій, але вже сьогодні можна говорити про те, що ПБ зазнали збитків щонайменше в 111 млн грн, зокрема: у Чернігівській обл. приблизно 55 млн грн, Київській обл. – 7,95 млн грн, Сумській обл. – 4 млн грн, Дніпропетровській обл. – 3,8 млн грн, Житомирській обл. – 1,7 млн грн, Хмельницькій обл. – 964 тис. грн. У бібліотеках Вінниччини, Закарпаття, Черкащини та м. Києва орієнтовний



розмір збитків зафіксовано на рівні до 465 тис. грн.

Регулярні обстріли цивільної інфраструктури українських міст, сіл і селищ і, як наслідок, пожежі та руйнування приміщень книгозбірень спричиняють втрату їхніх бібліотечних фондів. У 2024 р. до переліку бібліотек, що втратили всі свої бібліотечні фонди, додалися 20 книгозбірень у Харківській обл., 19 у Донецькій, 7 у Запорізькій обл. Влітку 2024 р., вперше за весь час моніторингу, ми отримали дані щодо втрат бібліотечних фондів ПБ Луганщини. За попередніми підрахунками таких бібліотек там 290.

Загалом станом на кінець 2024 р. можемо констатувати, що всі бібліотечні фонди втратили 477 ПБ, з них: у Луганській обл. – 290, Донецькій – 61, Харківській – 53, Херсонській – 25, Запорізькій – 19, Миколаївській – 13, Сумській – 7, Чернігівській – 5, Київській – 2, Дніпропетровській і Житомирській – по 1 ПБ. Ще в 464 ПБ втрачено/пошкоджено частину бібліотечних фондів.

Моніторинг ситуації щодо втрат публічними бібліотеками їхніх фондів упродовж 2022–2024 рр. свідчить, що, порівняно з першими місяцями широкомасштабної війни, кількість тих закладів, які були позбавлені ворогом усіх бібліотечних фондів, за час війни збільшилась у 11 разів, а кількість ПБ, що зазнали часткових втрат, – у 2,5 раза.

Наразі визначити кількість втрачених видань вдалося лише в Луганській (2,4 млн пр. (приблизно)), Житомирській (88 тис. пр.), Київській (56,7 тис. пр.), Сумській (30,3 тис. пр.), Чернігівській (12,3 тис. пр.), Дніпропетровській (10,5 тис. пр.), Хмельницькій (2 тис. пр.) областях.

У решті областей через активні бойові дії, небезпеку життю працівників бібліотек та відсутність доступу до будівель ПБ, а також підтоплення/повне затоплення окремих територій у Херсонській і Миколаївській областях внаслідок підриву росіянами Каховської ГЕС неможливо провести інвентаризацію і отримати об'єктивну інформацію щодо втрати бібліотечних фондів.

Утім, зіставлення даних про бібліотеки, що були зруйновані та не підлягають відновленню, з даними, зафіксованими в електронній системі моніторингу ЕСМаР, дає нам можливість припустити, що внаслідок російської збройної агресії впродовж 2022–2024 рр. орієнтовно вже втрачено не менше 4 млн 760 тис. пр. бібліотечного фонду (приблизно на суму 39,6 млн грн), без урахування видань, втрачених унаслідок руйнування і пограбування Херсонської ОУНБ ім. Олеса Гончара.

Залишається стабільно складною і ситуація у сфері зайнятості бібліотечних фахівців. Наприкінці 2024 р., як і в попередні роки, не менше 570 бібліотекарів перебували у відпустках без збереження заробітної плати, 486 – у простой. Із 730 фахівцями призупинено дію трудових договорів. Ще з 3 682 особами (за весь час широкомасштабного вторгнення) трудові договори були розірвані. На жаль, це стосується не лише прифронтових територій, а й більш тилкових регіонів. Відомо, що станом на кінець 2024 р. жодна ПБ не працювала загалом по країні в 74 територіальних громадах. Причини різні: регулярні обстріли територій; дефіцит кадрів, спричинений еміграцією, внутрішнім переміщенням, мобілізацією; скорочення вакансій; нестача фінансування; байдужість місцевої влади до бібліотечних питань та ін.

Попри численні виклики, фахівці ПБ докладають чимало зусиль для відновлення роботи 887 бібліотек, що були частково зруйновані/пошкоджені внаслідок артилерійських і ракетних обстрілів. Нині вдалося поновити роботу 195 закладів (22%). Якщо бібліотека зазнала незначних пошкоджень, то її ремонтують, здебільшого, за кошти територіальної громади (порівняно з першим роком війни частка зарубіжних грантів та волонтерської допомоги нині суттєво скоротилася). Після проведення ремонтних робіт ПБ, за можливості, поновлюють бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів, проведення майстер-класів, культурно-мистецьких та освітніх заходів тощо. Якщо ж бібліотека зазнала суттєвих руйну-



вань і використання її приміщення не є можливим, то її переміщують у межах територіальної громади (до приміщень інших книгозбірень, будинків культури, навчальних закладів, старостатів, церков, модульних будинків тощо) або релокують (переважно з територій активних бойових дій та окупованих територій) до інших областей. Релокованих бібліотек сьогодні налічується 51, з них на Донеччині – 37, на Луганщині – 9, на Харківщині – 3, на Дніпропетровщині і Сумщині – по 1.

Упродовж 2024 р. вдалося відновити діяльність: після проведення ремонтних робіт у трьох книгозбірнях МПБС м. Запоріжжя та в Різдвянській сільській бібліотеці-філії № 2 Публічної бібліотеки Тернуватської селищної ради (Запорізька обл.), Бібліотеці-філії с. Перемога Баришівської ЦБС відділу культури та туризму Баришівської селищної ради (Київська обл.), Червонянській сільській бібліотеці Новоолександрівської територіальної громади та Киселівської сільської бібліотеки Чернобаївської сільської ради і Відділу з питань бібліотечної діяльності Нововоронцовського ЦКіД Нововоронцовської ТГ (Херсонська обл.), Бібліотеці сімейного читання – філії Старокостянтинівської міської територіальної громади (Хмельницька обл.) та ін.

Після переміщення до будівлі старостату Великокостромського Зеленодольської міської ТГ відновила роботу Великокостромська сільська бібліотека КЗ «Великокостромський центр культури і дозвілля» (Дніпропетровська обл.). До старостату Новоолександрівської територіальної громади перемістили й Петропавлівську сільську бібліотеку (Херсонська обл.). Великописарівська бібліотека відновила роботу в Охтирському молодіжному центрі (Сумська обл.). Загалом Охтирка стала прихистком для переселенців, а також сюди перемістили комунальні заклади прикордонної Великописарівської громади. У Дніпропетровській обласній бібліотеці для дітей відновила свою роботу Бахмутська бібліотека для людей з ва-

дами зору (Донецька обл.). Бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка (Лиманська ТГ, Донецька обл.) організувала книговидачу в пункті незламності під назвою «Книжкова торбина для всієї родини». А Шандриголівська сільська бібліотека-філія ПБ Лиманської ТГ працює у форматі «Бібліотека у рюкзачку».

Херсонська ОУНБ ім. Олеса Гончара обслуговує жителів міста офлайн в арткуритті «Незламна бібліотека». Крім того, херсонські міські ПБ активізували нестационарне обслуговування користувачів у дитячих точках «Спільно» (що працюють за підтримки ЮНІСЕФ), осередках перебування евакуйованих осіб тощо.

У форматі «Мандрівної бібліотеки» продовжує функціонувати Луганська ОУНБ, фахівці якої, перебуваючи в різних містах України, перезапустили вебсайт бібліотеки, створюють рекомендаційні огляди літератури, проводять точкові заходи онлайн і офлайн з акцентом на неформальну освіту (курси з ІТ-грамотності, мовні курси) та культурні події, активізували комунікацію з користувачами в соціальних мережах тощо.

Важливо, що, незважаючи на складні умови функціонування і фактичну відсутність фінансування, постраждалі бібліотеки Запоріжжя, Донеччини, Луганщини, Миколаївщини, Сумщини, Харківщини, Херсонщини, Чернігівщини шукають шляхи поновлення своїх бібліотечно-інформаційних ресурсів, при цьому активно залучають жителів громад і меценатів.

Як і раніше, значну допомогу в поновленні фондів постраждалим бібліотекам надають: Український інститут книги; Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів; національні, державні, обласні бібліотеки (через свої обмінно-резервні фонди); благодійні фонди; Український ПЕН і Міжнародний ПЕН; численні українські видавництва; дипломатичні представництва окремих держав в Україні; приватні ініціативи та спільноти книголюбів у соціальних мережах. Завдяки цьому бібліотеки отримують



твори класиків і сучасних українських та зарубіжних письменників, книги з історії України, державотворення.

Воєнні реалії загартували українських бібліотекарів, які всіляко намагаються надавати населенню своїх громад якісні культурні послуги, соціально-психологічну підтримку, а також бути консолідуючим центром громади. А ще – прагнуть перемоги й відбудови країни і бібліотек зокрема.

Список використаних джерел

1. Бакаєва Г. Стан бібліотек Харківської області в реаліях війни // Бібл. планета. – 2024. – №1. – С. 11–15.

2. Бібліотеки Харківщини в реаліях війни : бібл. дайджест Харк. обл. універс. наук. б-ка ; ред.-уклад. Н.М. Грачова. – Харків : ХОУНБ, 2024. – 14 с.

3. Бібліотеки Житомирщини в умовах російської збройної агресії [Електронний ресурс] : (за результатами дослідж.) / КЗ «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олега Ольжича», Наук.-метод. від. ; [уклад. : Г. Г. Козаченко, О. О. Ковальчук]. – Режим доступу: <https://www.lib.zt.ua/ua/published/node/12624>.

4. Белібова Т. Бібліотеки для дітей м. Миколаєва як соціальні центри громади під час воєнних дій // Бібл. форум: історія, теорія, практика. – 2024. – №1. – С. 2–4.

5. Дем'яненко Л. Українські бібліотеки в умовах російської агресії: актуальні проблеми та перспективи розвитку // Вісн. Кн. палати. – 2024. – № 9. – С. 18–24.

6. Здановська В. Публічні бібліотеки у воєнному 2022 році // Бібл. планета. – 2023. – №1. – С. 6–9.

7. Косій А. Бібліотеки Снігурівщини: втрачені і нові горизонти // Бібл. планета. – 2023. – № 2. – С. 9–11.

8. Крижановська Н. «Мандрівний хаб стійкості» на Херсонщині // Бібл. форум: історія, теорія, практика. – 2024. – №2. – С. 18–19.

9. Літашова А. Мандрівна бібліотека: досвід виживання і життя Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки // Бібл. форум: історія, теорія, практика. – 2024. – №3. – С. 2–5.

10. Літвак О. Бібліотеки Запорізької області: чи можливий розвиток під час війни? // Бібл. планета. – 2024. – №1. – С. 15–17.

11. Петренко Н. Бібліотека в прифронтовому регіоні: історія інформаційного спротиву // Бібл. форум: історія, теорія, практика. – 2024. – №3. – С. 2–5.

12. Російський наступ на українські бібліотеки: Моніторингове дослідження щодо наслідків обстрілів російською армією об'єктів бібліотечної інфраструктури в період з 24 лютого 2022 року по 15 листопада 2023 року // Луганськ. обл. правозахисн. центр «Альтернатива». – Режим доступу: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Rosijskij-nastup-na-ukrainski-biblioteki_ukr.pdf

13. Сватула Т. Бібліотеки деокупованої Херсонщини: відновлюємося, працюємо, допомагаємо // Бібл. планета. – 2023. – № 3. – С. 6–10.

14. Сватула Т. Бібліотеки Херсонщини під час окупації: нотатки під обстрілами // Бібл. планета. – 2023. – №2. – С. 6–9.

15. Сватула Т. Незламна Херсонщина // Бібл. планета. – 2024. – №4. – С. 27–30.

16. Тумасова К. Робота бібліотек Покровської громади в умовах воєнного стану: пріоритети діяльності // Бібл. планета. – 2024. – №2. – С. 9–11.